

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОКУЛЬТУРНИХ ЛАНДШАФТІВ

UCD 911.3

DOI: 10.31652/2786-5665-2022-1-96-105

Volovyk V. M.

doctor of geographical sciences, professor, Department of Geography.
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine.
wolowyk@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0001-8663-0342>

Braslavska O.V.

doctor of pedagogical sciences, professor,
head of the department of geography and methods of teaching.
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university, Ukraine.
oksana.braslavska@udpu.edu.ua
<https://orcid.org/0000-0003-0852-686X>

Valchuk-Orkusha O.M.

PhD (Geography), associate professor, Department of Geography.
Vinnytsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University, Ukraine.
valchukorkysha@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3378-1996>

PODILLYA W STRUKTURZE GRANICY KRAJOBRAZU ETNOKULTUROWEGO EUROPY WSCHODNIEJ

Воловик В.М., Браславська О.В., Вальчук-Оркуша О.М. ПОДІЛЛЯ В СТРУКТУРІ ЕТНОКУЛЬТУРНОГО ЛАНДШАФТНОГО РУБЕЖУ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

У статті проаналізовано Поділля, що сформувалося як поліетнічний регіон, з етнокультурними ландшафтами рубіжного типу, що зумовлено особливостями контактності, вираженої у просторовому розташуванні на межі трьох рівнинних фізико-географічних зон та гірської країни. Такий підхід зумовлює формування контрастного ландшафтного середовища, що у свою чергу впливає на заселення регіону, міграційні процеси, особливості природокористування. Враховано фізико-географічні та історико-культурні чинники, де Поділля є частиною культурно-цивілізаційного рубежу Східної Європи і виконує роль етнокультурного регіонального фронтиру, а також є частиною лісостепової смуги у якості геоекотону між лісовими та степовими смугами, здійснюючи тим самим вплив на формування етнокультурних ландшафтів регіонального рівня. Проаналізовано зміни, які фіксувались у різних стратах регіону, впливаючи на міграції та особливості конфігурацій політико-адміністративних структур. Для аналізу регіону як геоекотонної і фронтирної формації пропонується використання терміну «культурно-цивілізаційний рубіж», де культурно-цивілізаційні чинники є основою для виділення «географічних регіонів». Поділля, яке є культурно-цивілізаційним рубежем, визначено як євразійський коридор цивілізацій або як частину Східноєвропейського простору, на формування якого вплинули кліматично-рослинні зони і водно-комунікаційні артерії Східної Європи.

Ключові слова: Поділля, регіон, етнокультурні ландшафти, рубіж, фронтір.

Volovyk V. M., Braslavska O.V., Valchuk-Orkusha O.M. PODILLIA IN THE STRUCTURE OF ETHNOCULTURAL LANDSCAPE OF EASTERN EUROPE

The article analyzes Podillya, which was formed as a polyethnic region, with ethnocultural landscapes of the boundary type, which is due to the peculiarities of contact, expressed in the spatial location on the border of three plain physical-geographical zones and mountainous country. This approach determines the formation of a contrasting landscape environment, which in turn affects the population of the region, migration processes, features of nature. Geographical and historical and cultural factors are taken into account, where Podillya is part of the cultural and civilizational boundary of Eastern Europe and serves as an ethnocultural regional frontier, as well as part of the forest-steppe zone as a geocotone between forest and steppe zones, thus influencing the formation of ethnocultural regional level. The changes recorded in different strata of the region, influencing migrations and features of configurations of political and administrative structures are analyzed. In pre-ethnic and polyethnic strata, Podillya as a region is located on the periphery of Eastern Europe. This influenced the formation of new ethnocultural landscapes. The Podillya frontier is considered as a cross-border structure containing

ethnogeocotones and state borders of different chronological sections and is represented by the peripheral part of regional ethnocultural landscapes. To analyze the region as a geocotonic and frontier formation, it is proposed to use the term "cultural-civilizational boundary", where cultural-civilizational factors are the basis for the selection of "geographical regions". Podillya, which is a cultural and civilizational frontier, is defined as the Eurasian corridor of civilizations or as part of the Eastern European space, the formation of which was influenced by climatic and plant zones and water communication arteries of Eastern Europe. The factors that influenced the formation of the cultural and civilizational frontier of Europe include: a) geophysical; b) physical-geographical (paleogeographic, geomorphological, climatic, hydrological, soil, phytogeographical, zoogeographical, landscapes); c) ethnological, historical and cultural. The ethnocultural boundary within Podillya is considered as a cross-border geographical structure formed under the influence of physical-geographical and historical-cultural factors on the border of Eastern Europe, where original ethnocultural landscapes different from the neighboring regions were formed.

Keywords: Podillya, region, ethnocultural landscapes, border, frontier.

Aktualność tematu badań. Niektóre regiony charakteryzują się znacznym podobieństwem lub jednorodnością, który zależy od cech fizyczno-geograficznych i etnokulturowych danego terytorium. Przy tworzeniu konceptualnego modelu regionalnych struktur etnokulturowych stosuje się zwykle zasadę «centroperyferii», gdzie istnieje «rdzeń» i «peryferia» (granica), które charakteryzują się kontrastującymi ze sobą wskaźnikami kulturowymi i geograficznymi.

Podział Eurazji na dwa regiony kulturowo-cywilizacyjne – Zachodnią („Zachód”) Europę i Wschodnią („Wschód”) Azją znany jest od ponad 500 lat i został określony pod koniec X wieku, w okresie chrystianizacji Republiki Czeskiej, Polski, Węgier i Rusi Kijowskiej. Pogranicze kulturowo-cywilizacyjne ukształtowało się na przestrzeni 1000 lat (od IV do XIV wieku) i jest jedną z charakterystycznych cech geograficznych Europy z przewagą krajobrazów leśnych i azjatycko – stepowych. Podobnie jak wiele innych granic geograficznych, granica ma cechy granicy etnokulturowej ze względu na czynniki naturalny, etno-geograficzne i geopolityczne.

Sformułowanie problemu. Problematyka relacji granic etnokulturowych jest analizowana w literaturze geograficznej, historycznej i geopolitycznej. Mechanizmy powstawania granic rozważane są w pracach wiceprezesa V. P. Semenowa-Tyan-Szańskiego [20], później w pracach V. Bunge [2]. Wpływ granic na położenie grup etnicznych badał D. Grieg [4, s. 189-191], P. Haggett [23]. A. G. Isachenko uznał fakt złożo-

ności relacji między granicami ekonomicznymi i krajobrazowymi i zaproponował zastosowanie do takich badań zasady historyzmu [9], T. E. Isachenko analizuje obszary transgraniczne jako dynamiczny krajobraz kulturowy [10], uważa V. L. Kagansky terytorium Ukrainy jako jedną dużą strefę przejściową [11]. Nowe trendy w geografii krajobrazu przyczyniły się do badań nad krajobrazem etnokulturowym jako regionem i aspektami powstawania transgranicznych terytoriów etnicznych.

Cel pracy. Przeanalizować Podole jako granicę krajobrazową etniczno-kulturową Europy Wschodniej, określić główne czynniki jej kształtowania.

Metody badawcze. Analizując region jako granicę etnokulturową (GEK) Europy Wschodniej, można posłużyć się podobnym terminem „granica kulturowo-cywilizacyjna”, zaproponowanym przez G. Maruszczak „regiony geograficzne” [25]. Przydział GEK jest związany z antropogeografią, geografiami kulturową i polityczną, etnologią i nauką o krajobrazie; jego powstanie jest spowodowane przede wszystkim czynnikami fizycznymi i geograficznymi (komponent i krajobraz).

Pod względem etymologicznym termin „granica” jest całkiem skuteczny, mając synonimy „linia”, „granica”; w literaturze angielskiej – „pogranicze”, które kładzie nacisk na płynną zmianę składników i procesów krajobrazu. W języku polskim „rubież” ma jedno ze znaczeń „rąbać”, które wzmacnia je w kontekście

regionu leśno-stepowego, gdzie w X-XXI wieku powierzchnia krajobrazów leśnych zmniejszyła się z 70% do 13%. Pojęcie „etnokulturowości” obejmuje warstwy przedetniczne i etniczne [3] i określa zmianę nie tylko lokalnych etnokultur, ale także ekotonów przestrzeni geokulturowej „Europa-Azja”, a z punktu widzenia krajobrazu – dyspozycji leśnych i stepowych krajobrazów.

GEK jest reprezentowany przez równoleżnikowy pas, który dzieli dwa etnokulturowe regiony Europy i Azji, w których dochodzi do interakcji i przenikania się geokomponentów, formowania się przejściowych (leśno-stepowych) krajobrazów i etnokultur, które je przekształcają. Jako granica, GEK zbiega się z ekotonem leśno-stepowym, ale kształtowanie się krajobrazów etnokulturowych jest spowodowane nie tylko czynnikami fizycznymi i geograficznymi, ale także etnologicznymi. To z kolei koreluje granice i lokalizację GEK.

Przedstawienie głównego materiału. Y. Sitsinskyi zauważył o granicy Podola: „Ziemia Podolska częściowo nie żyła tak, jak inne, nawet sąsiednie ziemie ukraińskie. To było jak przyczółek Ukrainy i narodu ukraińskiego: leżało na granicy różnych państw, na granicach ziem różnych ludów i każdego sąsiedniego państwa, każdy sąsiedni naród patrzy na ten bogaty, żyzny kraj” [21, s. 5].

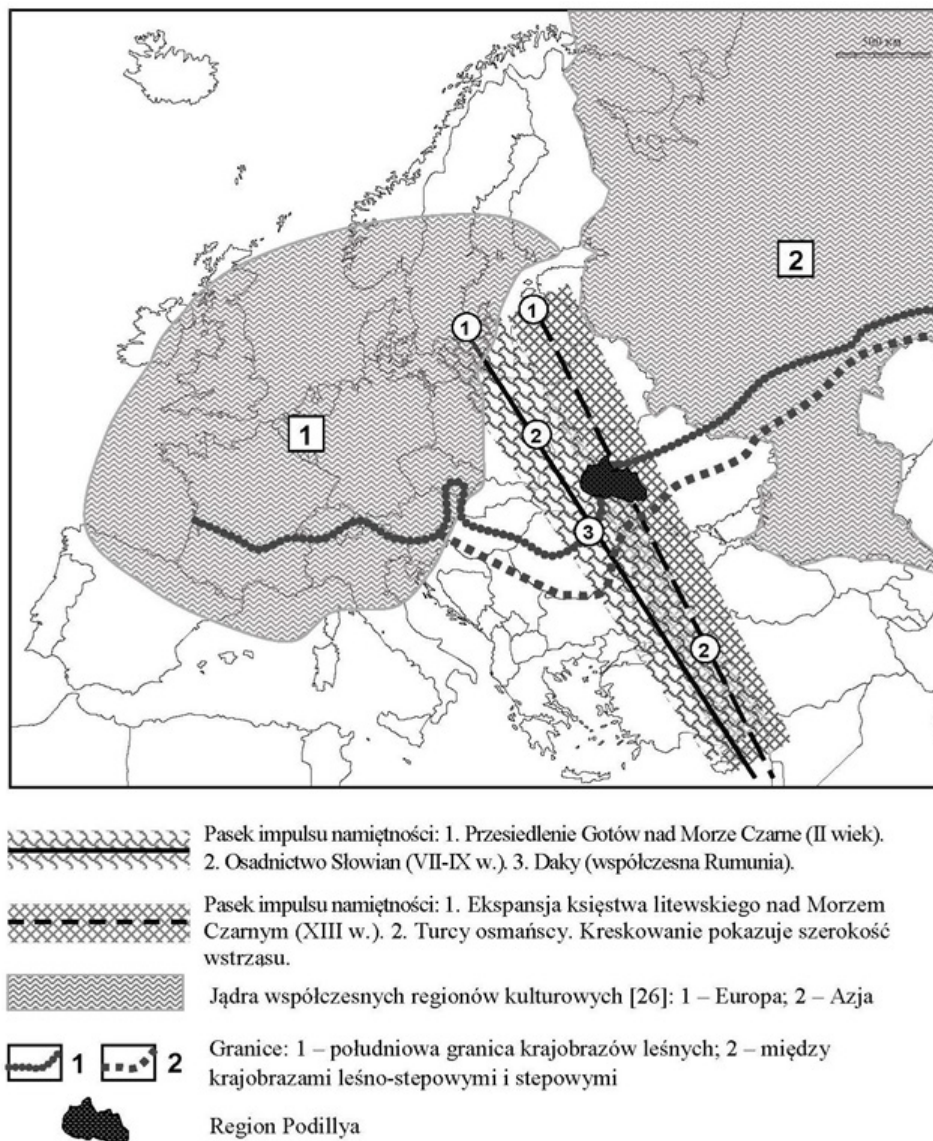
Czynniki powstawania GEK. GEK to złożona struktura krajobrazu uwzględniająca czynniki fizyczno-geograficzne, społeczno-ekonomiczne, historyczno-polityczne i etnograficzne. Czynniki fizyczno-geograficzne i geofizyczne wpłynęły na kształtowanie się GEK w warstwie krajobrazu naturalnego [3]. Przestrzenne położenie GEK Podola jest głównie równoleżnikowe, chociaż czynniki wpływające na to nie zawsze są spowodowane warunkami strefowymi, więc istnieją granice podmerydialne i południkowe.

Czynnik geofizyczny. Kryterium tego współczynnika jest pojawienie się mikromutacji,

które tworzą superetnosy. Jest to z kolei spowodowane pasjonarnym impulsem, który ma forme pasm o szerokości 200-400 km i do 0,5 obwodu planety [6]. Wzdłuż linii impulsów pasjonarnych mikromutacje wynikają jednocześnie i przechodzą przez wszelkie przeszkody krajobrazowe. Pasma te znajdują się blisko linii geodezyjnych, co wskazuje na związek promieniowania kosmicznego z centralnie symetrycznymi polami Ziemi (rys. 1).

Czynnik paleograficzny. Na znaczny czas trwania GEK wpływają czynniki fizyczne i geograficzne. Pozwalają wyróżnić GEK już w paleolicie, co poszerza ramy chronologiczne ustanowione przez G. Marushchaka. Powstanie lokalnych etnokultur następuje po ostatnim maksymalnym zlodowaceniu, które objęło centralną Ukrainę i tylko niewielką część północno-wschodniej części Podola. W południowo-zachodniej części Podola dominowały peryglacjalne krajobrazy tundrowo-leśno-stepowe [18].

Jedzenie, jak zauważył G. Bokl [1], było jednym z czynników wpływających na rozwój etnosu. Podole w tym okresie sprzyjało polowaniu na duże ssaki, co przyspieszyło procesy migracji w strefie peryglacjalnej: „Niedaleko od krawędzi lodowca, bagienne niziny, widoczne stada reniferów. Ciężkie, włochate mamuty, ogromne, włochate nosorożce poruszają się po leśnych polanach; głębiej w lesie są polany, dzikie byki, łosie i jelenie, tu także ich wrogowie – niedźwiedzie i rysie; żubry pasą się na trawiastych pastwiskach” [15, s. 116]. Już w stadium dofinowskim (32-20 tys. lat temu) w Naddniestrzu przeważały krajobrazy leśno-stepowe. W pliocenie powstała sieć wodna, a doliny większości rzek Podola zostały przekształcone przez grupy etniczne. Powstał ciepły i wilgotny klimat subtropikalny, który doprowadził do rozwoju osobliwych krajobrazów leśno-stepowych z lasami mieszanymi. Otwarte przestrzenie zajmowały stępy trawiaste. Z tego okresu już widać strefowe i regionalne zróżnicowanie warunków przyrodniczych regionu.

Rys. 1. Wpływ czynnika geofizycznego na kształtowanie się GEK

W plejstocenie Podole znajdowała się w regionie polodowcowym. W środkowym plejstocenie terytorium Podola znalazło się pod wpływem lodowca Dniepru. Pogarszają się warunki klimatyczne: średnia temperatura najcieplejszego miesiąca nie przekraczała 8-10°. Na zachodzie Podola ukształtowały się krajobrazy tundrowo-leśno-stepowe, na południowym wschodzie – krajobrazy tundrowo-stepowe [13]. Zmiana stadiów lodowcowych i interglacialnych doprowadziła do przemiany krajobrazów tundrowo-stepowych i leśno-stepowych, bogatych w duże ssaki. W późnym plejstocenie, w buźkiej fazie (50-32 tys. lat temu), ukształtował się las i lasopodobny sugliniek, który był bazą macierzystą żyznych czarno-

zemów regionu. Warunki paleogeograficzne były zbliżone do panujących w czasach Dniepru: zimą do -20°C, latem do +6...7°C. Latem temperatura powietrza była do +20...+22°C. Surowy klimat kontynentalny przyspieszył rozwój procesów kriogenicznych.

W holocenie (faza atlantycka, 8300-4600 lat temu) następuje ocieplenie i wzrost wilgotności. Krajobrazy leśne sięgają szerokości geograficznej współczesnej Winnicy, krajobrazy leśno-stepowe przesuwają się na południe, poza region. W fazie subborealnej ostatecznie formuje się nowoczesny pas leśno-stepowy.

Czynnik geomorfologiczny, który charakteryzuje się:

- maksymalne wysokości regionu nie przekraczają 409 m (Góry Krzemieńckie) i 443 m (Wzgórza Podolskie), co wpłynęło na procesy migracyjne (głównie równoleżnikowe). Na zlewniach powstał korytarz migracyjny dla wojskowej i pokojowej kolonizacji. Wyżyna Podolska była swego rodzaju wąskim korytarzem dla grup etnicznych, gdzie na południu występuje trudny do przejścia układ górski Karpat, a na północy bagienne, zalesione niziny;

- doliny rzek południkowych i podwodnych, które były intensywnie zamieszkane i zagospodarowane zarówno przez tranzytowe, jak i lokalne grupy etniczne. Ukształtowanie różnych struktur geomorfologicznych Południowego Bugu i Dniestru doprowadziło do osobliwości etnologicznego i antropogenicznego rozwoju dolin rzecznych, co wyraża się w podziale regionu na podregiony dolnego i podolskiego (jako pobużska część współczesnego Podola polityczno-administracyjnego). Znaczne wahania wysokości (do 200 m) w dolinie Dniestru utworzyły przyładkowy system krajobrazów etnokulturowych (osad, miasteczkowych i beligatorynych);

- w lasach stepowych procesy geomorfologiczne (zwłaszcza erozja) osiągają największy kontrast w porównaniu z sąsiednimi pasami naturalnymi.

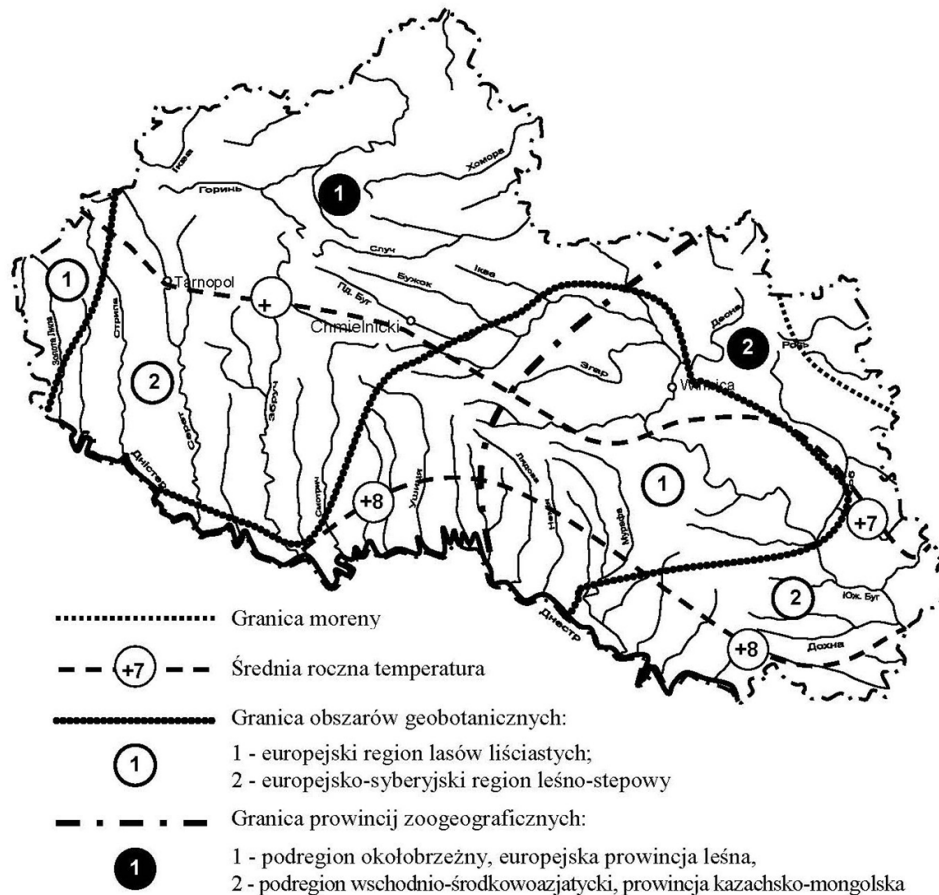
Czynnik klimatyczny. Rozwój grup etnicznych i procesy migracyjne są związane z czynnikami klimatycznymi, analizowanymi w pracach P. L. Miecznikowa [14], E. Huntingtona [24]. Większość regionalnych etnokultur koncentruje się pomiędzy średnimi rocznymi izotermami +16° i +4°C, a izotermy +8...+10°C mogą wyznaczyć centralną oś stref klimatyczno-kulturowych. Podole leży na linii średnich rocznych izoterm +7...+ 8°C, co potwierdza klimatyczną hipotezę o maksymalnym rozmieszczeniu etnokultur (rys. 2).

Cechy klimatyczne regionu związane są z jego ekotonicznym położeniem pomiędzy sektorami oceanicznym i kontynentalnym, których

podział stanowi oś O. I. Voyeykova. Oś nie tylko dzieli kontynentalne sektory klimatyczne, ale także staje się rozbieżną ekotoniczną granicą między regionami o sprzyjających (ciepły klimat, dostateczne opady, sprzyjające warunki dla rolnictwa) i raczej niekorzystnych warunkach dla osadnictwa etnicznego (klimat suchy, umiarkowanie zimny, znaczne różnice temperatur). Oś ta jest jednym z czynników kształtujących GEK między Europą leśną a Azją stepową, a Podole jest jednym z ostatnich sprzyjających osadnictwu regionów geoekotonicznych w Europie południowo-wschodniej w klimatycznym podziale kontynentalnym, zdominowanym przez zachodnie wiatry z wilgotnymi ciepłymi zimami. Czynnik ten, w połączeniu z glebą, determinował różnorodność krajobrazów etnokulturowych i doprowadził do upowszechnienia się rolnictwa w regionie.

Czynnik hydrologiczny. Wielkie rzeki Podola (Bug Południowy, Dniestr) mają podmorskie położenie, co przyczyniło się do rozwoju szlaków migracyjnych i handlowych. Ale tylko Dniestr miał znaczenie handlowe międzyregionalne, na którego wybrzeżu pojawiły się kolonie Greków, Ormian. Jak zauważył J. J. Rolle, najważniejsze dla Podola było bliskie sąsiedztwo Dniestru i szlaków handlowych, łączyło ono «azjatycki wschód z europejskim północnym zachodem. Towary orientalne szły przez Podole do Lwowa, Zamościa, Warszawy, Wilna, Kijowa... Oczywiście na tej granicy chętnie osiedlali się handlarze różnych narodowości...» [19, s. 407].

Czynnik glebowy ma związek z paleogeografią, kiedy w plejstocenie i holocenie za podłoża występował luźny las węglanowy. W połączeniu ze zwykłymi krajobrazami leśnymi w przeszłości ukształtowały się gleby bielcowe (odmianny czarnoziemów szarego i bielcowego). Innym przejawem GEK jest położenie geoekotoniczne między lasem a pasami stepowymi: „tu spotykają się i zwalczają piasek i glinę z czarnoziemem, las ze stepem” [12, s. 56] i dodajmy – kulturowe re-

Rys. 2. Czynniki paleogeograficzne, klimatyczne, fitogeograficzne, zoogeograficzne GEK

giony Azji i Europy. Takie położenie regionu, na które w XII-XIX wieku wpłynęła kolonizacja militarna i pokojowa (Tatarzy, Polacy, Turcy, Rosjanie), przyspieszyło zanik żyzności gleb, ale pod koniec XIX wieku Podole nazwano spichlerzem Rosji, a nawet Europy. Ciepły i wilgotny klimat regionu uzupełnia sprzyjające warunki dla rolnictwa i dominację ukraińskich wiejskich krajobrazów kulturowych.

Czynnik fitogeograficzny. Warunki hydrotermalne Podola sprzyjają kształtowaniu krajobrazów leśnych, a pokrywa glebowa podkreśla rozkład tła roślinności leśnej w przeszłości, gdzie jest „jedyną strefą umiarkowanej, gdzie warunki klimatyczne pozwalają na rozwój zarówno jak i step” [15, s. 49]. Jednak fitocenozy leśne i stepowe mają niewiele wspólnego z lasami pasma leśnego, stepami strefy stepowej. GEK wynika z geobotanicznego podziału na strefy, zwracając uwagę na ekotonię regionu, gdzie 70% obszaru

stanowi europejsko-syberyjski region leśno-stepowy, reszta - europejski region lasów liściastych (rys. 2).

Czynnik zoogeograficzny. Podobnie jak w przypadku poprzedniego czynnika podział regionu opiera się na strefach zoogeograficznych, co wyraźnie wskazuje na kształtowanie się granicy europejsko-azjatyckiej. Granica przebiega w kierunku podmorskim, gdzie regiony Tarnopolski i Chmielnicki leżą w subregionie okołonacyniowym europejskiej prowincji leśnej, a Winnica – w podregionie wschodnio-środkowoazjatyckim prowincji kazachsko-mongolskiej (rys. 2) [22, s. 70-71].

Czynnik krajobrazowy. W 1949 r. wyznaczono Główną Granicę Krajobrazową Równiny Wschodnioeuropejskiej [7], co oznacza radykalne zmiany krajobrazów obserwowane w przyrodzie na stosunkowo niewielkich odległościach. Granica ta na ogół pokrywa się z północną grani-

czą podolskiego węzła GEK. W 2001 r. zidentyfikowano główny pas strukturalny i morfologiczny równiny wschodnioeuropejskiej, który obejmuje „stopniowe przechodzenie krajobrazów leśnych w leśno-stepowe i dzieli wschodnioeuropejski kraj fizyczno-geograficzny na dwie części: północną i południową” [7, s. 40]. Pas pokrywa się z wybranym węzłem GEK, ale zawartość struktur jest inna.

Sąsiadujące pasy naturalne to jednorodne przestrzenie z przewagą jednego typu krajobrazu, a rdzenne grupy etniczne leśno-stepowe podejmowały bardzo niewiele prób zagospodarowania tej jednorodnej przestrzeni: „W przeciwieństwie do otwartych granic regionu, Ukraina ukształtowała zachowanie i myślenie, które miało na celu wyeliminowanie obcych elementów ze świata etnosów” [17, s. 34]. A wiedząc, że krajobrazy leśno-stepowe były niezwykle niejednorodne i kontrastowe, możemy przypuszczać, że Podole sprzyja rozwojowi grup etnicznych.

Inne podejście krajobrazowe wskazuje na kształtowanie się GEK jako regionu. Tworzenie i rozwój krajobrazów leśno-stepowych przez grupy etniczne mógł mieć miejsce wcześniej niż przyległe krajobrazy leśno-stepowe, które pojawiły się znacznie później. I. K. Pachosky uważa, że monotonne stepy i tajga są pochodnymi stepu leśnego [15]. W innym ujęciu lasostep jest analizowany jako zjawisko wtórne powstałe w wyniku ofensywy lasu na step (S. I. Korzhinsky, 1891; A. M. Krasnov, 1893), a jego struktura zależy „tylko od warunków i przebiegu wzajemnego walka o byt” [15, s. 94] lub odwrotnie, analizuje stepową ofensywę w lesie (V. R. Williams, 1936). Istnieje podejście związane z wpływem kultury tradycyjnej, gdzie kształtowanie się stepu leśnego następuje pod wpływem czynników antropogenicznych – niszczenia pokrywy leśnej (G. E. Grosset, 1930). Wszystkie podejścia, poza antropogenicznymi, wskazują na kształtowanie się GEK na Podolu, różniąc się jedynie charakterem procesów: roz-

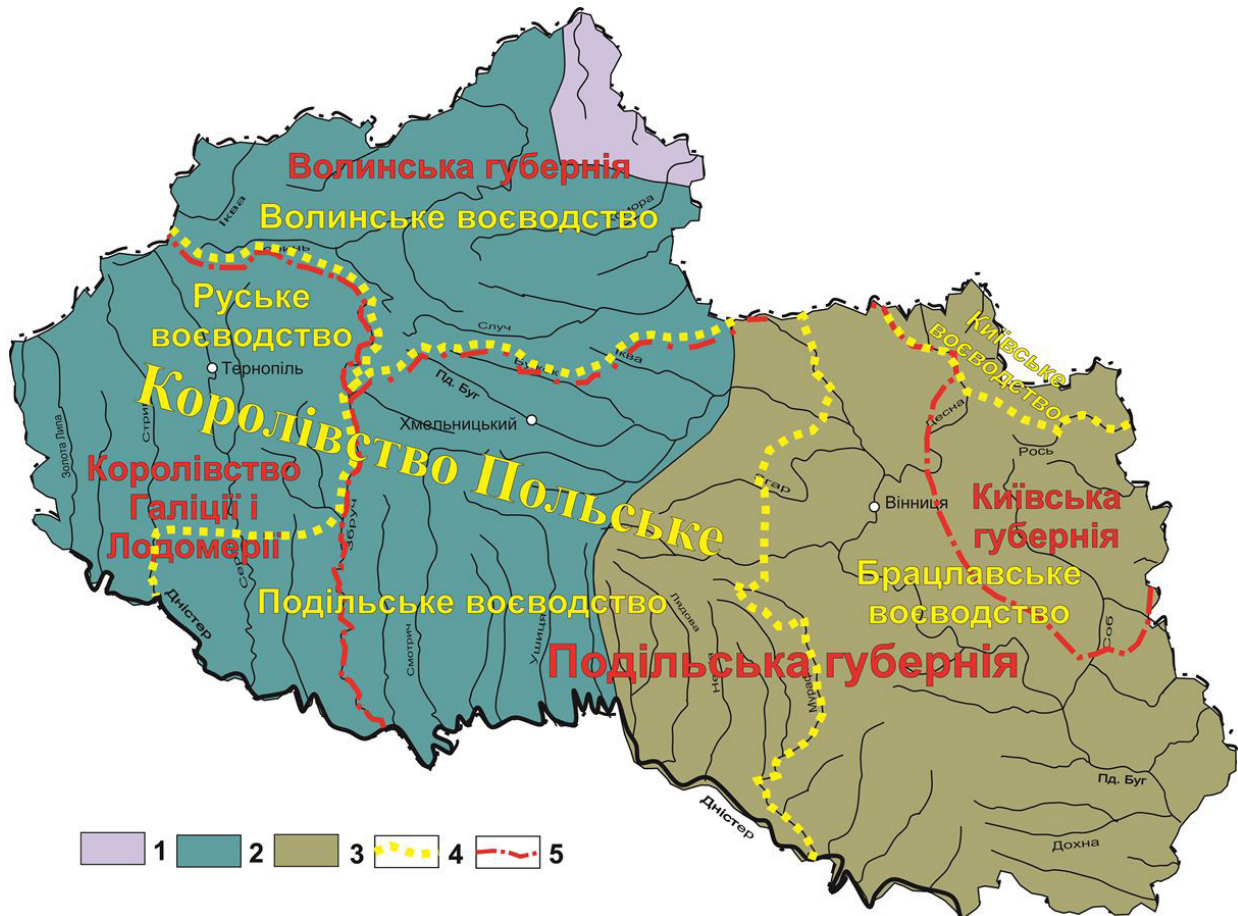
bieżnych lub zbieżnych.

Czynniki etnologiczne i historyczno-kulturowe. Już w nazwie „Podole” widać ślady pogranicza kulturowego i cywilizacyjnego (rys. 3). Według jednej wersji nazwa regionu jest związana z położeniem geograficznym – w przeciwieństwie do górnodniestrzańskiej (galicyjskiej) części przedgórza Karpackiego. Na Podole wysokości maleją, a zatem region jest „dołem”, podolem”. W tym kontekście region jest ekotonem krajobrazowym pomiędzy górzystymi i równinnymi częściami Ukrainy.

Etymologicznie słowo „dol” ma kilka znaczeń:

- pierwszy już wspomniany – „dno”, „dolina”, „dół” (znaczenie geograficzne);
- drugi – od słowa „podzielić”, „dzielić” (znaczenie pograniczne);
- trzeci – „podział”, „podole” w znaczeniu „część, która trafiła na działkę” (znaczenie historyczne i etnograficzne);
- wspólny rdzeń słów „podział” i „Podola” pochodzi od starosłowiańskiego „**ДѢЛѢ**”, utworzonego z rzeczownika *dělъ „część” (znaczenie regionalne) [8, s. 90].

Procesy migracyjne są również uwzględnione w czynnikach historycznych i kulturowych. Jak już wspomniano, pod względem geomorfologicznym i krajobrazowym terytorium regionu jest dogodnie położone pomiędzy systemem górskim Karpat na południu a bagnistymi nizinami, porośniętymi lasami – na północy. Doprowadziło to do migracji równoleżnikowych i podłużnych wzdłuż osi „zachód-wschód”: przesiedlenia Gotów (II w.), Węgrów (IX-X w.), wypraw wojennych tatarsko-mongolskich (XIII w.). O charakterze migracji tranzytowych w regionie decyduje rzeźba terenu (głównie na wododziałach). Chociaż drogi „Czarny” i „Kuczmański” były klasycznymi drogowymi krajobrazami, ponieważ funkcjonowały tylko podczas przejścia hordy tatarskiej. Granicę regionu potwierdzają i Droga Mleczna, znajdują-

1 – strefa lasów mieszanych; 2 – strefa lasów liściastych; 3 – strefa leśno-stepowa; 4 – granice państwowe u schyłku XVI wieku; 5 – granice państwowe w połowie XIX wieku

Rys. 3 Położenie fizyczno-geograficzne i historyczno-kulturowe Podola

ca się w kierunkach podmiejskim i podłużnym: a) droga gruntowa Odyn z Kijowa do Kamieńca Podolskiego b) droga gruntowa z Odessy do granicy z Galicją [5, s. 49]. Ta ostatnia ścieżka może zbiegać się z Kuczmańskim [21, s. 24], gdzie dział wodny był prawie pozbawiony naturalnych przeszkód.

Granicą była również migracja wewnętrzna regionalna. Na przykład na południowo-wschodnim Podolu w okresie Rusi Kijowskiej ludność stale się zmieniała: rolnicy przenosili się na północ do lasów, a ich miejsce zajęła stepowa grupa etniczna – Połowcy [16]. Krajobrazy leśne pełniły funkcję obronną, step – zaopatrzenie w surowce.

Wnioski. Idea regionu etnokulturowego jako zjawiska kulturowego jest obiecująca dla rozwoju postklasycznych podejść do nauki o

krajobrazie w interpretacji struktur regionalnych. Efektem badań może być uzyskanie modelowego obrazu wyjątkowego regionu etnokulturowego.

W okresie historycznym Podola ukształtowało się jako region polietniczny, o etnokulturowych krajobrazach typu geoeotonicznego i frontального, ze względu na specyfikę kontaktu, wyrażającą się fizyczno-geograficznym położeniem na pograniczu trzech równinnych pasów fizyczno-geograficznych i kraju górskiego. Prowadzi to do powstania kontrastowego środowiska krajobrazowego, co z kolei wpływa na populację regionu i procesy migracyjne.

Biorąc pod uwagę czynniki fizyczno-geograficzne i historyczno-kulturowe, można argumentować, że Podole jest częścią kulturowo-cywilizacyjnej granicy Europy Wschodniej, która pełni rolę etniczno-kulturowej granicy regional-

nej. Wchodzi również w skład strefy leśno-stepowej jako geokotonu pomiędzy strefami leśnymi i stepowymi, co wpływa na kształtowanie się krajobrazów etnokulturowych na poziomie regionalnym.

Granicą etnokulturową na Podolu jest transgraniczna struktura geograficzna ukształtowana pod wpływem czynników fizyczno-geograficznych i historyczno-kulturowych na granicy Europy, w której wyodrębniono oryginalne krajobrazy etnokulturowe, odmienne od sąsiednich regionów.

Literatura

1. Buckle G. (1919). Nature and Civilization (excerpt from "History of Civilization in England"). Kamenets in Podillya, 81 p. [In Ukrainian]. [Бокль Г. Природа та цивілізація (витяг з «Історії цивілізації в Англії»). Кам'янець на Поділлі: Дністер, 1919. 81 с.]
2. Bunge V. (1967). Theoretical geography. Moscow, 279 p. [In Russian]. [Бунге В. Теоретическая география. М.: Прогресс, 1967. 279 с.]
3. Volovyk V. M. (2013). Ethnocultural landscapes: regional structures and nature management. Vinnitsa, 464 p. [In Ukrainian]. [Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: монографія. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.]
4. Grieg D. (1971). Regions, models and classes // Models in geography. Moscow, P. 175-211. [In Russian]. [Григ Д. Районы, модели и классы // Модели в географии. М.: Прогресс, 1971. С. 175-211].
5. Grigorev-Nash (1918). Podillya. Geographical and historical essay. Kamyanets-Podilsky, 80 p. [In Ukrainian]. [Григорев-Наш. Поділля. Географічно-історичний нарис. Кам'янець-Подільський: Видавництво Подільської губернської народної управи, 1918. 80 с.]
6. Gumilev L. N. (2002). Ethnosphere: the history of people and the history of nature. St. Petersburg, 576 p. [In Russian]. [Гумилев Л. Н. Этносфера: история людей и история природы. СПб.: ООО «Издательский Дом «Кристалл», 2002. 576 с.]
7. Denisyk G.I. (2001). Forestry of Ukraine. Vinnytsia, 284 p. [In Ukrainian]. [Денисик Г. І. Лісополе України. Вінниця: ПП «Видавництво «Тезис», 2001. 284 с.]
8. Etymological dictionary of the Ukrainian language: in 7 vols. (1985). Kyiv, T. 2: D-Koptsi. 1985. 571 p. [In Ukrainian]. [Етимологічний словник української мови: в 7 т. К.: Наук. думка, 1983. Т. 2 : Д-Копці. 1985. 571 с.]
9. Isachenko A.G. (2004). Theory and methodology of geographical science: textbook. for stud. universities. Moscow, 400 p. [In Russian]. [Исаченко А. Г. Теория и методология географической науки: учеб. для студ. вузов. М.: Издательский центр «Академия», 2004. 400 с.]
10. Isachenko T. E. (2010). Cross-border territories as a dynamic cultural landscape. Bulletin of St. Petersburg State University. Ser. 7. Issue. 3.S. 92-102. [In Russian]. [Исаченко Т. Е. Трансграничные территории как динамичный культурный ландшафт. Вестник СПбГУ. Сер. 7. 2010. Вып. 3. С. 92-102].
11. Kagansky V. L. (2001). Cultural landscape and Soviet habitable space. Moscow, 576 p. [In Russian]. [Каганский В. Л. Культурный ландшафт и советское обитаемое пространство. М.: Новое литературное обозрение, 2001. 576 с.]
12. Klyuchevsky V. (1918). Course of Russian history. Part I. Petrograd, 464 p. [In Russian]. [Ключевский В. Курс русской истории. Часть I. Петроград: Четвертая Государственная Типография, 1918. 464 с.]
13. Kunitsa M. O. (2001). Development of Podillya landscapes in the Pleistocene // Scientific notes of Vinnytsia State Pedagogical University named after Mykhailo Kotsyubynsky. Series: Geography. Vinnytsia, Issue. I. pp. 15-21. [In Ukrainian].

- [Куниця М. О. Розвиток ландшафтів Поділля в плейстоцені // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. Вінниця, 2001. Вип. I. С. 15-21].
14. Mechnikov L. I. (1898). Civilization and the great historical river: Geographic theory of development of modern societies. St. Petersburg, S. 35-40, 96. [In Russian]. [Мечников Л. И. Цивилизация и великія историческія реки: Географическая теорія розвитку современныхъ обществъ. СПб., 1898. С. 35-40, 96].
 15. Milkov F.N. (1950). Forest-steppe of the Russian Plain. Experience in landscape characterization. Moscow, 296 p. [In Russian]. [Мильков Ф. Н. Лесостепь Русской равнины. Опыт ландшафтной характеристики. М.: Издательство Академии Наук СССР, 1950. 296 с.].
 16. Podillya: Historical and ethnographic research (1994). Kyiv, 504 s. [In Ukrainian]. [Поділля: Історико-етнографічні дослідження. К.: Доля, 1994. 504 с.].
 17. Nature and ethnicity (1994). Kyiv, 208 s. [In Ukrainian]. [Природа і етнос. К.: Наукова думка, 1994. 208 с.].
 18. Relief of Ukraine (2010). Kyiv, 688 p. [In Ukrainian]. [Рельєф України. Навчальний посібник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 688 с.].
 19. Rolle I. (1894). Essays on the history of right-bank Ukraine // Kievskaya starina. T. XLV. S. 387-413. [In Russian]. [Ролле I. Очерки історії правобережної України // Київська старина. 1894. Т. XLV. С. 387-413].
 20. Semenov-Tyan-Shanskiy V. P. (1928). Region and country. Moscow, 312 p. [In Russian]. [Семенов-Тянь-Шанский В. П. Район и страна. М.; Л. : Гос. изд-во, 1928. 312 с.].
 21. Sitsinsky E. (1927). Essays on the history of Podillya. Part 1. Vinnytsia, S. 5, 24 [In Ukrainian]. [Сіцинський Є. Нариси з історії Поділля. Частина 1. Вінниця, 1927. С. 5, 24].
 22. Physical and geographical atlas of the world (1964). Moscow, S. 70-71. [In Russian]. [Физико-географический атлас мира. М., 1964. С. 70-71].
 23. Hagget P. (1979). Geography: a synthesis of modern knowledge. Moscow, 684 p. [In Russian]. [Хаггет П. География: синтез современных знаний. М.: Прогресс, 1979. 684 с.].
 24. Huntington E. (1915). Civilization and Climate. London, 333 p.
 25. Maruszczak H. (2005). Główna rubież kulturowo-cywilizacyjna a podziały geograficzne Europy // Przegląd Geograficzny. Kwartalnik 2005, Tom 77, Zeszyt 4. Warszawa, S. 439-460.
 26. Nijman Jan, Peter O. Muller, Harm J. De Blij (2017). Geography. Realms, Regions, and Concepts. New York, 543 p.